

Társadalmi mobilitás – kapcsolathálózati megközelítésben

*Kmetty Zoltán–Koltai Júlia*¹

1. Bevezetés

A magyar társadalomtudományi hagyományban a személyközi kapcsolatok kutatásának nagyon hosszú története van, elég csak a korai szociometria kutatásokra gondolni. Az 1980-as években új lendületet kaptak ezek a munkák, és a hazai kutatásokban is megjelentek azok legfrissebb nemzetközi módszerek, amelyek különféle hálózatgenerátor módszerek (*network generator*) segítségével vizsgálták a kapcsolatok szerepét (*Angelusz–Tardos*, 1988). Ezek a kutatások az elmúlt 30 évben időről időre – bár némileg eltérő súlyponttal, de – megismétlődtek. Így nemcsak arra lettek alkalmasak, hogy pillanatképeket vilantsanak fel, hanem lehetőséget adnak a kapcsolatok hosszú távú dinamikájának értelmezésére is (lásd például *Kmetty és szerzőtársai*, 2017). Tanulmányunkban mi ezt a nemzetközi szinten is egyedülálló adathalmazt használjuk fel, amikor kísérletet teszünk arra, hogy felvázoljuk, hogyan függött össze az elmúlt húsz évben Magyarországon az intergenerációs mobilitás a kapcsolathálózati erőforrásokkal.

Amikor összefüggésről beszélünk, tudatosan próbáljuk elkerülni az ok-okozati magyarázat látszatát is, mivel ebben a vizsgálati megközelítésben ez kétirányú. Vajon a szülőkhöz képest felfelé mobil emberek kapcsolathálózata azért nagyobb az immobilokhoz képest, mert miután felfele léptek a társadalmi hierarchián, magasabb státusú kapcsolatokra tudtak szert tenni? Vagy azért tudtak felfele lépni, mert voltak magasabb státusú kapcsolataik? A válaszunk az lehet, hogy is-is – a helyzettől és a vizsgált mobilitás típusától függően.² Ha a szülőkhöz képest vizsgáljuk az oktatási mobilitást, akkor inkább azzal a feltételezéssel élhetünk, hogy az esetleg megjelenő magasabb státusú kapcsolatok

¹ *Kmetty Zoltán*: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont és ELTE Társadalomtudományi Kar; *Koltai Júlia*: ELTE Társadalomtudományi Kar és MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

² Panelalapú vagy kísérleti jellegű kutatásokkal talán szét tudnánk választani ezeket a hatásirányokat, de az ebben a tanulmányban is használt klasszikus survey erre nem alkalmas.

a felfelé mobilitásnak inkább következményei, mint okai. A foglalkozási mobilitásnál azonban már sokkal komplexebb a kép. Az eddigi kutatások (összefoglalásként lásd *Lin*, 2001) azt jelzik, hogy a kapcsolatok fontos szerepet játszhatnak a vertikális foglalkozási mobilitásban. Itt sem szabad azonban elvetnünk a másik irány lehetőségét, hiszen egy magasabb státusú munkahely megteremti annak a lehetőségét, hogy megismerkedjünk más magas státusú munkahelyen dolgozókkal.

Tanulmányunkban a kapcsolathálózatoknak elsősorban az erőforrásoldalára koncentrálunk, és nem azok affektív szerepére. Elemzésünkben röviden kitérünk arra is, hogy a deprivált csoportok felé mutató kapcsolatok hogyan jelenhetnek meg ebben a kérdéskörben.

2. Kapcsolatok és státusszerzés – elméleti áttekintés

A társadalomtudományi szakirodalomban a kapcsolatok szerepe a vertikális mobilitás perspektívájából elsősorban a státusszerzés dimenziójában jelenik meg. A státusszerzés során az emberek erőforrásokat mozgatnak meg azért, hogy társadalmi helyzetükön javítsanak (*Lin*, 1999, 467. o.). Ezek lehetnek egyéni, (tudás, hatalom), de lehetnek társadalmi eredetű erőforrások is (ilyen például a kapcsolatrendszer). A státusszerzés irodalmában a kapcsolatok szerepe két oldalról is felmerül, az egyik a társadalmi tőke, a másik pedig társadalmi erőforrások elmélete. Ezek közül a társadalmi erőforrások irodalma áll közelebb a státusmegszerzés kérdésköréhez. Ez az elmélet elsősorban az instrumentális cselekedetekre és a kapcsolatok közelségére koncentrál (*Lin*, 1982).

A kapcsolatok szerepe több szempontból is felmerül, amikor magasabb státusú pozíciók megszerzéséről van szó. A gyengébb (távolibb) kapcsolatok elsősorban információforrásként fontosak, hiszen általuk olyan pozíciókra lehet rálátni, amelyekről a kérdeztetteknek és a velük szoros kapcsolatban állóknak nemigen vannak információik. A közelebbi kapcsolatok azonban jobban mobilizálhatók (*Bian*, 1997), és főleg a nagyon magas presztízsű munkák esetében motiváltibbak is lehetnek abban, hogy segítsenek (*Verhaeghe és szerzőtársai*, 2015).

A kapcsolathálózatok normatív jellege is fontos lehet a vizsgálatunk szempontjából. A hátrányos helyzetű csoportokban a kapcsolathálózat akár vissza is húzhatja azokat, akik szeretnék elhagyni a közösséget (lásd például *Rumbaut*, 1997), míg egy jó helyzetű csoportban a kapcsolathálózat tovább növeli a lehetőségeket (*Lin*, 1999).

A vázlatos szakirodalmi összefoglaló jól mutatja, hogy a kapcsolathálózat szerepe elsősorban a státusszerzés oldaláról jelenik meg mobilitási kérdésként,

de ezen belül felmerül többek között a kapcsolatok pozitív és negatív szerepe, az erős és gyenge kötések témaköre, valamint a kapcsolathálózatok eltérő működésmódja a társadalom alsó és felső részén Tanulmányunkban elsősorban ezt az utolsó témakört vizsgáljuk. Az empirikus eredmények bemutatása előtt azonban röviden utalunk az eddigi hazai kutatási eredményekre is.

Ha a kapcsolatok időbeli dinamikáját vizsgáljuk, kijelenthetjük, hogy a rendszerváltozás a kapcsolatok cezúráját is jelentette. A közeli kapcsolatok átlagos száma csaknem felére csökkent a rendszerváltás után, és a közeli hálózaton belül túlsúlyba kerültek a rokoni kapcsolatok. Ezzel a tendenciával párhuzamosan a rokoni kapcsolatokon túl – mind korcsoportok, mind iskolai végzettség szerint – növekedett a homofil kapcsolatok aránya. Ezek mögött a homogenizációs tendenciák mögött azonban legalább annyira meghúzódott a társadalom átstrukturálódása (például az átlagos iskolai végzettség emelkedése), mint a kapcsolathálózat „valódi” átalakulása (*Kmetty és szerzőtársai*, 2017). A kapcsolatok egyre inkább homofil jellege mellett a másik fontos tendencia az alsó és felső kapcsolati szegmensek egymástól való eltávolodása volt (*Kmetty és szerzőtársai*, 2018): 1998 és 2014 között egyre kevesebbeket jellemezett az, hogy egyszerre rendelkeztek alacsony és magas státusú kapcsolatokkal is. Az elmúlt 20 évben a kapcsolathálózati erőforrás-hozzáféréssel mind a jövedelmi, mind a szubjektív osztályhelyzet összefüggése erősödött, és főleg az utóbbi dimenzióban előnybe kerültek azok, akik csak magas státusú kapcsolatokkal rendelkeztek (*Kmetty és szerzőtársai*, 2018).

3. Adatok és kapcsolati indikátorok

Tanulmányunkban három adatfelvételt használunk fel. Időben az első kutatás egy kétrészes omnibuszfelvétel összevont adatbázisa 1997–1998-ból. A kutatást az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport vezette, a minta nagysága 1488 fő volt. A második adatfelvételt 2005-ben ugyanez a kutatócsoport vette fel egy 1500 fős mintán a „Kulturális-interakciós rétegződés” című, OTKA által finanszírozott, kutatás keretében. A harmadik adatfelvétel 2015-ben készült, a minta mérete 2687 fő volt. Az adatfelvétel az MTA TK és a Tárki közös OTKA-kutatásának keretében készült.³

Mind a három adatfelvétel személyes lekérdezéssel valósult meg, a minták reprezentatívak a 18 évnél idősebb magyar lakosságra. A három adatfelvételt az köti össze kutatásunk számára, hogy mind a háromban felhasználtak egy pozíciógenerátoros kapcsolathálózati kérdésblokkot. A pozíciógenerátoros

³ Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban – OTKA kutatás száma: 108836. A kutatás vezetője: Kovách Imre.

módszerrel a kapcsolatok instrumentális dimenzióját lehet mérni, és alapvetően a kapcsolati erőforrások (társadalmi tőke) nagyságának operacionalizálásra szokták használni (bővebben lásd *Kmetty–Koltai*, 2015). A kérdezetteknek arra kell válaszolni, hogy a felsorolt foglalkozások közül melyek azok, ahol ismernek adott foglalkozást végző személyt. A három kutatásban összesen kilenc⁴ olyan foglalkozás szerepelt, amelyet mindegyik adatfelvételben ugyanúgy kérdeztek meg, és további hat, ahol bár nem volt identikus a kérdés, de hasonló foglalkozásokat említettek meg (például őrző-védő, illetve biztonsági őr). A változók alapmegoszlásának vizsgálata után a hat hasonló foglalkozásból végül négyet⁵ tartottunk bent az elemzésbe. A kapcsolathálózati erőforrások mérésére két változót definiáltunk. A *kapcsolati erőforrások átfogó nagyságát* azzal mértük, hogy a kérdezettek a 13 foglalkozás közül hányhoz van hozzáférése. Ezt a mutatót a hazai kutatási gyakorlatnak megfelelően *nexusdiverzitásnak* hívtuk. A második mutató *a magas státusú foglalkozások arányát* méri. A magas státusú foglalkozások kijelölésénél a korábbi elemzéseinkre támaszkodtunk (lásd *Kmetty és szerzőtársai*, 2018). Az indikátor annak az arányát méri, hogy hány mérnök, sebész, színész, újságíró, ügyvéd foglalkozású személlyel áll kapcsolatban a kérdezett.

Bár jelen kutatásnak nem célja, hogy bemutassa a kapcsolati erőforrások időbeli változását (ezt más munkák már megtették), a későbbi eredmények értelmezéséhez röviden kitérünk a változók alapmegoszlására (*1. táblázat*).

1. táblázat. Kapcsolathálózati változók statisztikái a három adatfelvétel alapján

Év	Nexusdiverzitás		A magas státusú kapcsolatok aránya	
	átlag	standard hiba	átlag	standard hiba
1997–1998	6,41	0,07	0,33	0,01
2005	5,33	0,08	0,24	0,01
2015	5,14	0,06	0,21	0,01

Forrás: saját számítás.

A nexusdiverzitás mutató valamelyest 2005-re csökkent az első időponthoz képest, ami azt jelzi, hogy a kérdezettek kapcsolati erőforrásai csökkentek, de ez a csökkenés 2005 és 2015 között már nem volt szignifikáns. A magas státusú kapcsolatok aránya esetében hasonló tendenciát lehetett megfigyelni azzal a különbséggel, hogy a 2005 és 2015 közötti különbség is szignifikáns volt (*t*-

⁴ Bolti eladó, középiskolai tanár, mérnök, pincér, sebész, segédmunkás, sofőr, újságíró, ügyvéd.

⁵ Őrző-védő, önkormányzati képviselő, parasztgazda, színész.

próba szignifikancia: 0,001). Tehát összességében az elmúlt 20 évben valamelyest szűkültek a hozzáférhető kapcsolatok Magyarországon. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kapcsolatok szerepe is csökkent volna, ahogy a szakirodalmi bevezetőben is utaltunk rá, ennek inkább az ellenkezője igaz (*Kmetty és szerzőtársai, 2018*).

4. Elemzés

4.1. Kapcsolathálózati erőforrások és iskolai mobilitás

Az intergenerációs iskolai mobilitás vizsgálatához egy négykategóriás változót alakítottunk ki. Első lépésben mind a kérdezett, mind a kérdezett apjának végzettségét négy-négy kategóriába soroltuk (nyolc általános vagy kevesebb, szakmunkás, érettségi, diplomás). A két változó összevonásából definiáltunk a felfele és lefele mobil csoportok mellett egy olyan csoportot, amely tagjai nem mobilak, és nyolc általános vagy szakmunkás végzettségűek, valamint egy olyan csoportot, amely tagjai szintén nem mobilak, de érettségijük vagy diplomájuk van. A vizsgált – közel 20 éves – időszak alatt szignifikánsan nőtt a felfele mobil csoport aránya, és csökkent az alacsony végzettségűek nem mobil csoportjéé (*2. táblázat*).

2. táblázat. Iskolai intergenerációs mobilitás összefüggése a kapcsolathálózati indikátorokkal (átlag)

	1997–1998	2005	2015
<i>Nexusdiverzitás</i>			
8 általános, szakmunkás –nem mobil	5,5	4,6	4,5
Lefele mobil	6,3	5,0	4,7
Felfele mobil	7,2	5,9	5,6
Érettségi, diploma - nem mobil	7,3	5,7	5,8
<i>Magas státusú kapcsolatok aránya</i>			
8 általános, szakmunkás – nem mobil	0,2	0,2	0,1
Lefele mobil	0,4	0,2	0,2
Felfele mobil	0,4	0,2	0,2
Érettségi, diploma – nem mobil	0,5	0,4	0,4

Forrás: saját számítás.

Kapcsolathálózati szempontból legrosszabb helyzetben azok voltak, akik alacsony iskolai végzettségűek, és már a szüleik is alacsony végzettségűek voltak. Ez a csoport mind a globális erőforrást nagyságot mérő nexusdiverzitás, mind a felső kapcsolati környezet szempontjából hátrányos helyzetű (*2. táblázat*). Szintén az átlagnál rosszabb helyzetű a lefele mobil csoport, míg az átlagnál jobb helyzetű a felfele mobil csoport. Kapcsolathálózati szempontból a legjobb

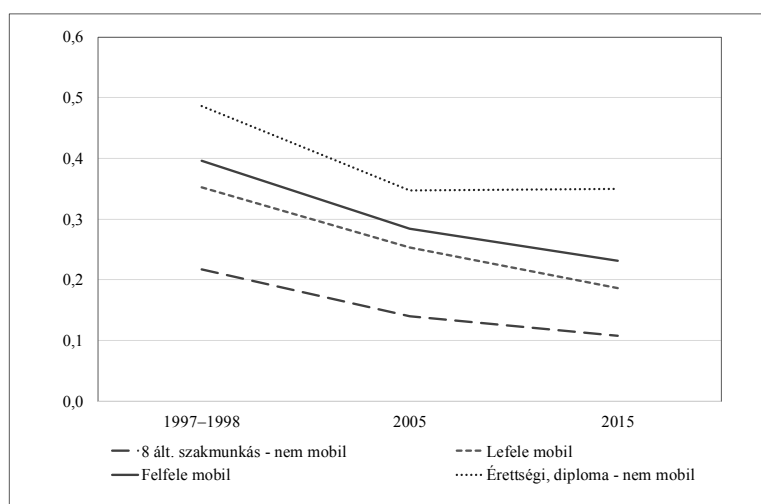
helyzetben azok vannak, akik legalább érettségivel rendelkeznek, és már apjuknak is volt legalább érettségije.

Ha a nexusdiverzitás mutatót vizsgáljuk, akkor viszonylag kicsi a felfele mobil és a felső nem mobil csoport közötti különbség, egyik évben sem szignifikáns statisztikailag a *post hoc* tesztek alapján. Amennyiben a magas státusú kapcsolatok arányát vizsgáljuk, már egyértelműen kidomborodik az utóbbi csoport előnye. Az időbeli tendenciák megegyeznek az egyes mobilitási csoportoknál, minden esetben a kapcsolathálózat szűkülését látjuk. Egyedüli kivétel a felső, nem mobil csoport, ahol 2005 és 2015-höz képest nem csökkentek a kapcsolathálózati erőforrások, inkább stagnáltak, kicsit nőttek is. Tehát utóbbi csoport kapcsolathálózati előnye markánsabbá válik az időszak végére. Ezt támasztják alá, azok a hierarchikus varianciaanalízis-elemzések, amelybe független változóként a mobilitás irányának és a kutatás időpontjának a változója került be, függő változóként pedig külön-külön a két kapcsolathálózati indikátorunk. A nexusdiverzitás esetében a két független változó interakciójának szignifikanciája 0,066 volt, a magas státusú kapcsolatoknál 0,048,⁶ ami azt jelzi, hogy hogy időben valószínűleg változott a csoportok egymáshoz képesti kapcsolathálózati ereje (1. ábra).

A kialakított tipológia az adatfelvételek korlátozott esetszáma miatt szükségyszerűen leegyszerűsítő, nem segíti a finomabb elemzéseket. A 2015-ös adatfelvétel nagyobb esetszáma viszont lehetővé teszi, hogy részletesebb elemzést is készítsünk. A 2015-ös adatok alapján kiszámoltuk, hogy az apa és a kérdezett – a négy-négy kategória valamelyikébe sorolt – iskolai végzettsége alapján kialakított 16 csoportban mekkora kapcsolathálózati erőforrások érhetők el. Mind a két kapcsolathálózati mutató esetében igaz, hogy a kérdezett iskolai végzettségének növekedésével nő a kapcsolati erőforrások nagysága is, függetlenül attól, hogy milyen volt az apa iskolai végzettsége (lásd a *Függelék FI. táblázatát*). Ha az apa végzettsége oldaláról közelítjük meg a kérdést, az összefüggés már nem feltétlen lineáris. A nexusdiverzitás mutatója esetében a diplomás kérdezettek közül azok rendelkeznek a legszélesebb kapcsolati erőforrással, ahol az apa 8 általános iskolai vagy maximum szakmunkás végzettségű.

⁶ Mind a két szignifikanciaérték az általánosan elfogadott 0,05 körüli sávban mozgott.

1. ábra. A felső foglalkozási környezethez való hozzáférés aránya a mobilitási csoportok szerint a három kutatás ideje alatt

Forrás: saját számítás.

Ez az eredmény nem meglepő, hiszen várhatjuk azt, hogy a felfele mobilak hozzák magukkal a korábbi alacsonyabb státushoz köthető kapcsolataikat, és ezek mellé kialakítanak magas státusú kapcsolatokat is (Függelék F1. táblázat alsó része). Magas státusú kapcsolatokkal viszont inkább már azok rendelkeznek, akiknek a szüleik is magas végzettségűek voltak (Függelék F1. táblázat felső része). A többváltozós elemzések (hierarchikus varianciaanalízis) egyértelműen azt mutatják, hogy a kapcsolathálózati erőforrás mutatóinak magyarázatában a kérdezett iskolai végzettségének jóval nagyobb szerepe van, mint az apa végzettségének, különösen a magas státusú kapcsolatok arányának esetében.⁷ Bár az időben korábbi adatfelvételek alacsonyabb esetszámai miatt nem tudjuk a részletesebb adatok alapján megvizsgálni az időbeli dinamikát, az elemzések afelé mutatnak – különösen a magas státusú kapcsolatok esetében –, hogy valamelyest nőtt a szülő (apa) végzettségének a szerepe az erőforrás-hozzáférésben.

⁷ A β mutatja a független változók összefüggésének erősségét a függő változóval. A β értékek a következők voltak: függő változó: nexusdiverzitás [kérdezett végzettsége ($\beta = 0,232$), apa végzettsége ($\beta = 0,047$)] függő változó: magas státusú kapcsolatok aránya [kérdezett végzettsége ($\beta = 0,365$), apa végzettsége ($\beta = 0,113$)].

4.2. Kapcsolathálózati erőforrások és foglalkozási mobilitás

Az intergenerációs foglalkozási mobilitás esetében is egy négykategóriás tipológiát alakítottunk ki. Mind az apa,⁸ mind a kérdezett foglalkozását⁹ két kategóriába osztottuk: fizika – szellemi, és ebből a 2×2 kategóriából alakítottuk ki a tipológiánkat. Mivel az 1997–1998-as adatfelvételben nem állt rendelkezésre az apa foglalkozása, ezért a következő elemzésekben a legelső adatsort nem tudtuk felhasználni.

3. táblázat. Foglalkozási intergenerációs mobilitás összefüggése a kapcsolathálózati indikátorokkal (átlag)

	2005		2015	
	nexus-diverzitás	magas státusú kapcsolatok aránya	nexus-diverzitás	magas státusú kapcsolatok aránya
Fizikai–nem mobil	4,8	0,2	4,8	0,1
Fizikai–lefele mobil	6,0	0,3	5,1	0,2
Szellemi–felfele mobil	6,3	0,3	5,8	0,3
Szellemi–nem mobil	6,2	0,4	6,0	0,4

Forrás: saját számítás.

Kapcsolathálózati szempontból a legrosszabb helyzetben azok a fizikai foglalkozást végzők van, akiknek már az apja is fizikai munkát végzett. Ennek a csoportnak a kapcsolathálózati erőforrásból származó deprivációja mind a két változó szerint látványos. A nexusdiverzitás mutatójában a 2005-ös adatfelvétel alapján a másik három csoport nem tér el egymástól szignifikánsan a post-hoc tesztek alapján, viszont 2015-re a lefele mobil csoport látványosan lejjebb csúszik ebben a dimenzióban. A magas státusú kapcsolatok arányában sokkal egyértelműbb a tendencia, azok, akik szellemi munkát végeznek, és már a szülők esetében is ez volt a jellemző, kiemelkednek ebben a vonatkozásban, és a csoport kapcsolathálózati erőforrások szerinti előnye valamelyest tovább is nőtt. A varianciaanalízis egyértelműen azt mutatta, hogy a magas státusú kap-

⁸ Az apa esetében azt tudtuk, hogy amikor a kérdezett 14 éves volt, mi volt a foglalkozása. A 2015-ös adatfelvételben rendelkezésre állt az anya foglalkozási helyzete is, de mivel a 2005-ös adatfelvételben csak az apa foglalkozását ismerjük, ezért mind a két adatfelvételben csak utóbbit használtuk fel.

⁹ A segédmunkás, a mezőgazdasági fizikai munkás és a szakmunkás került a fizikai kategóriába, a többi foglalkozási csoport a szellemibe. A háztartásbeliek, a tanulók a sohasem dolgozók kikerültek ebből az elemzésből.

csolatok arányával sokkal erősebben függ össze a foglalkozásmobilitási tipológia [nexusdiverzitás, 2015: (ETA: 0,168)¹⁰ – magas státuszú kapcsolatok aránya (ETA: 0,395)].

Ha a tipológia nélkül vizsgáljuk az apa és a kérdezett foglalkozási helyzetét a kapcsolathálózati erőforrásokkal összefüggésben (többváltozós varianciaanalízissel) akkor kirajzolódik, hogy a kérdezett foglalkozása az inkább meghatározó, mind a nexusdiverzitás, mind a magas státuszú kapcsolatok elérésének esetében. Az iskolai mobilitási elemzéssel összehasonlítva viszont azt mondhatjuk, hogy a foglalkozások esetében van jelentősebb hatása annak is, hogy mi volt az apa foglalkozása.

4.3. Mobilitás és kapcsolathálózat összefüggése a gazdasági erőforrásokkal

Az eddigi elemzésekben arra koncentráltunk, hogy megállapítsuk, milyen együtt mozgás figyelhető meg az iskolai és foglalkozási mobilitás, valamint a kapcsolathálózati változók között. Ezekhez az elemzésekhez képest tovább lépünk, és a következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy ezek a változók hogyan függenek össze a kérdezett gazdaságierőforrás-ellátottságával. A szakirodalmi bevezetőben érintettük a kapcsolati erőforrások státusmegszerzésben játszott szerepét. A státust ezekben az elemzésekben leggyakrabban a foglalkozással operacionalizálják. Ez a mi esetünkben igen csak tautologikus lenne, hiszen a mobilitást is részben a foglalkozáson keresztül mértük. Ebből következően a kérdezett vertikális társadalomszerkezetben elfoglalt helyének a mérésére egy másik indikátort kellett keresnünk, méghozzá olyat, amely elsősorban gazdasági természetű. Ez az indikátor a kérdezett anyagi erőforrásokkal való ellátottsága lett. Az indikátor két változóból állt össze, a kérdezett jövedelméből, valamint egy fogyasztásijavak- és lakásállapot-főkomponensből.¹¹ Mivel az 1997–1998-as adatfelvételtől nem tudtuk előállítani a foglalkozási mobilitás tipológiáját, és az anyagierőforrás-indikátort se tudtuk volna a fent bemutatott módon operacionalizálni, ezért ebben a dimenzióban „csak” a 2005-ös és 2015-ös adatokat elemeztük. A kapcsolathálózati erőforrás változói közül a

¹⁰ ETA: az összefüggés erősségét mutató statisztika. 0 és 1 közötti értéket vehet fel, minél magasabb az érték, annál erősebb az összefüggés a vizsgált változók között.

¹¹ A következő főkomponensek átlagát vettük: standardizált jövedelem, fogyasztási javak, és lakásállapot. Akkor is kiszámoltuk az indikátor értéket, ha valamelyik változó adathiányos volt. 2005-ben a következő változókat tartalmazta a fogyasztásijavak-, valamint lakásállapot-főkomponens: mosogatógép, mosógép, nyaraló, volt-e idén nyaralni, lakás környezete (1–5 skálán) 2015: mosógép, volt-e nyaralni, váratlan kiadást tud-e fedezni a háztartás, ház helye a településen belül (1–4 skála).

magas státuszú kapcsolatok arányát használtuk változóként. Ezt részben a fentiekben leírtak is indikálják, miszerint e változó szorosabb kapcsolatban áll a mobilitási tipológiával. A szakirodalom is inkább azt emeli ki, hogy a kapcsolathálózati erőforrások közül elsősorban a vertikális jellegűek a fontosabbak, és a horizontálisak kevésbé meghatározók (bár utóbbinak is lehet pozitív hatása) – és ezt a magas státuszú kapcsolatok aránya jobban méri.

Az elemzésünkben általános lineáris modelleket alkalmaztunk (4. és 5. táblázat).

4. táblázat. A gazdaságierőforrás-ellátottságra illesztett lineáris regressziós modell, 2005

	1. modell			2. modell		
	koeffi- ciens (B)	standard hiba	szigni- fikancia	koeffi- ciens (B)	standard hiba	szigni- fikancia
Konstans	-0,97	0,10	0,00	-0,94	0,11	0,00
Nem	-0,11	0,04	0,01	-0,11	0,04	0,01
Kor: 18–29	-0,07	0,06	0,28	-0,08	0,06	0,22
Kor: 30–39	0,05	0,06	0,42	0,04	0,06	0,47
Kor: 40–49	0,05	0,06	0,45	0,04	0,06	0,48
Kor: 50–59	0,06	0,06	0,30	0,06	0,06	0,33
Településtípus: város	0,07	0,04	0,10	0,07	0,04	0,09
Iskolai végzettség	0,22	0,03	0,00	0,21	0,03	0,00
Apa iskolai végzettsége	0,15	0,03	0,00	0,19	0,04	0,00
Foglalkozás	0,19	0,05	0,00	0,19	0,05	0,00
Apa foglalkozása	0,00	0,06	0,97	-0,07	0,09	0,42
Magas státuszú kapcsolatok aránya	0,33	0,08	0,00	0,30	0,22	0,17
Apa iskolai végzettsége × Magas státusz kapcsolatok aránya				-0,14	0,09	0,11
Apa foglalkozása × Magas státusz kapcsolatok aránya				0,24	0,19	0,23
N		1359			1359	
R ² (becsült)		29,2 %			29,3 %	

Forrás: saját számítás.

A függő változó a fejezet elején bemutatott anyagi erőforrás indikátor volt. A független változók között szerepeltettük a nemet (1: férfi, 2: nő), a korcsoportot (1: 18–29, 2: 30–39, 3: 40–49, 4: 50–59, 6: 60+), a településtípust (1: Budapest, 2: város, 3: község), a korábban már bemutatott négykategóriás iskolai

végzettséget, az apa négykategóriás iskolai végzettségét, a kérdezett kétkategóriás foglalkozási besorolását (1: fizikai, 2: szellemi), az apa kétkategóriás foglalkozási besorolását, valamint a magas státusú kapcsolatok arányát.

5. táblázat. A gazdaságierőforrás-ellátottságra illesztett lineáris regressziós modell, 2015

	1. modell			2. modell		
	koeffi- ciens (B)	standard hiba	szignifi- kancia	koeffi- ciens (B)	standard hiba	szignifi- kancia
Konstans	-1,11	0,07	0,00	-1,09	0,08	0,00
Nem	-0,17	0,03	0,00	-0,17	0,03	0,00
Kor: 18–29	-0,18	0,05	0,00	-0,18	0,05	0,00
Kor: 30–39	-0,07	0,04	0,10	-0,07	0,04	0,11
Kor: 40–49	0,02	0,04	0,59	0,02	0,04	0,57
Kor: 50–59	0,01	0,04	0,87	0,01	0,04	0,86
Településtípus: Bu- dapest	0,34	0,04	0,00	0,34	0,04	0,00
Településtípus: város	0,14	0,03	0,00	0,14	0,03	0,00
Iskolai végzettség	0,21	0,02	0,00	0,21	0,02	0,00
Apa iskolai végzettsége	0,10	0,02	0,00	0,09	0,03	0,00
Foglalkozás	0,32	0,04	0,00	0,32	0,04	0,00
Apa foglalkozása	0,14	0,05	0,01	0,13	0,07	0,04
Magas státusú kap- csolatok aránya	0,33	0,06	0,00	0,26	0,17	0,12
Apa iskolai végzett- sége × Magas státusú kapcsolatok aránya				0,03	0,07	0,68
Apa foglalkozása × Magas státusú kap- csolatok aránya				0,01	0,17	0,98
N		2214			2214	
R ² (becsült)		38,1 %			38,1 %	

Forrás: saját számítás.

A korcsoport és településtípus változói kategoriálisan lettek bevonva az elemzésbe. A kor esetében a 60+, a településtípus esetében pedig a község lett a referenciakategória. Második lépcsőben bevontuk a modellekbe a kapcsolathálózati változó interakcióját az apa végzettségével, valamint az apa foglalkozásával. Ha ezek az interakciós tagok szignifikánsak, akkor az arra utal, hogy másképp működnek a kapcsolati erőforrások a kiinduló státustól függően.

A 2005-ös adatok esetében a háttérváltozók a vártak szerint függték össze az anyagi erőforrás indikátorával. A nők valamennyivel kevesebb gazdasági erőforrással rendelkeznek, akárcsak a községben lakók a Budapestiekhez ké-

pest. A kérdezett magasabb iskolai végzettsége és szellemi foglalkozása nagyobb anyagi erőforrással járt együtt, akárcsak az apa magasabb végzettsége. A kapcsolathálózati indikátor is szignifikáns volt a modellben, pozitív előjellel, tehát több magas státusú kapcsolat több gazdasági erőforrással járt együtt 2005-ben. A modell magyarázó ereje közel 30 százalék volt. A második modellbe bevont interakciós hatások viszont nem voltak szignifikánsak, tehát az apa kiinduló státusa szerint nem mutatkozott eltérés a kapcsolathálózati erőforrások működésében.

A 2015-ös modell még erősebben magyarázza az anyagi erőforrás változóját, a modell a függő változó heterogenitásának közel 40 százalékát becsüli jól. A 2005-ben szignifikáns változók 2015-ben is hasonlóan működnek, de 2015-ben ezt kiegészítik újabb hatások is. A városiak a községben lakókhöz képest szignifikánsan több anyagi erőforrással rendelkeznek, akárcsak a 60 év feletiek a 30 év alattiakhoz képest. Az apa foglalkozása is szignifikánsan összefüggött a gazdasági erőforrások nagyságával. Akárcsak 2005-ben, a magas státusú kapcsolatok aránya 2015-ben is pozitívan korrelált a függő változóval. A táblázatokban B értékek szerepelnek, amelyek nem hasonlíthatók össze közvetlenül. Ha azonban standardizált β értékeket vizsgálunk, akkor abból kirajzolódik, hogy a kapcsolathálózati változó szerepe hasonló nagyságú volt, mind a két adatfelvételben 0,11 körüli β értéket vett fel. A vizsgált interakciós hatások viszont 2015-ben sem voltak szignifikánsak, tehát a kiinduló szülői státus nem adott további pluszt (vagy mínuszt) a kapcsolati erőforrásokhoz.

5. „Hátrányos” kapcsolatok?

Eddigi elemzésünkben a kapcsolatok előnyös oldalára koncentráltunk, azonban a negatív kapcsolatok is befolyásolhatják a státusszerzési esélyeinket. Az elemzés utolsó részében röviden ezt a problémakört járjuk körbe. A 2015-ös adatfelvételben egy olyan kérdésblokk is szerepelt, amelyet a kapcsolathálózati szakirodalomban összegző módszernek neveznek (*Kmetty–Koltai*, 2015). A kérdezetteknek többek között válaszolniuk kellett arra, hogy a felsoroltak közül (munkanélküli, börtönviselt, hajléktalan, roma) hány hátrányos helyzetű csoporttal van kapcsolatuk. A négy kérdésre adott választ összegeztük, majd normáltuk – nulla átlagú, 1 szórású változóvá alakítottuk át – a kapcsolathálózat becsült nagyságával. A mostani elemzésünkben ennek a mutatónak a standardizált változatát használjuk. Az index minél nagyobb értéket vesz fel, annál nagyobb a kapcsolathálózaton belül a hátrányos helyzetű csoportok nagysága.

Mind az iskolai mobilitási, mind a foglalkozási mobilitási tipológiával (6. táblázat) összefügg a hátrányos helyzetű csoportok aránya (varianciaanalízis szignifikanciája: 0,000). Leginkább az alul lévő (alacsony végzettségű, fizikai

munkát végzők) nem mobil csoportok kapcsolathálózatában vannak hátrányos helyzetű csoportok, és ilyen szempontból legjobb helyzetben azok vannak, akiknek már szülei is magasabb státusúak voltak, és maguk is meg tudták ezt a státust őrizni.

Hierarchikus varianciaanalízis modellekkel teszteltük, hogyan függ össze a kérdezett és a kérdezett apjának végzettsége, valamint e két változó interakciója a hátrányos helyzetű csoportok arányával. Az iskolai változók közül a kérdezett iskolai végzettsége bizonyult erősebb magyarázó változónak, de a szülői háttér hatása alig maradt el ettől. A foglalkozási helyzetnél hasonló eredményeket kaptunk, az apa foglalkozásának hatása alig maradt el a kérdezett foglalkozásának hatásától.

6. táblázat. Hátrányos helyzetű kapcsolatok nagysága mobilitási csoportonként, 2015

Mobilitási csoport	Iskolai mobilitás		Foglalkozási mobilitás	
	átlag	standard hiba	átlag	standard hiba
Alul, nem mobil	0,23	0,06	0,09	0,03
Alul, lefele mobil	-0,11	0,02	-0,14	0,03
Felül, felfele mobil	-0,05	0,02	-0,14	0,02
Felül, nem mobil	-0,20	0,02	-0,21	0,01

Forrás: saját számítás.

Megvizsgáltuk a hátrányos helyzetű kapcsolatok gazdasági erőforrásokkal való összefüggését is (lásd *Függelék F2. táblázat*). A változó a várt módon, szignifikánsan, negatív előjellel épült be a modellekbe. Tehát azoknak az embereknek, akik arányaiban több hátrányos helyzetű kapcsolattal rendelkeznek, a gazdasági erőforrásaik is szűkösebbek. Itt se lépett azonban interakcióba a kapcsolathálózati változó az apa végzettségével és foglalkozásával (*Függelék F2. táblázat*), 2. modell) A hátrányos helyzetű kapcsolatok β együtthatója -0,11-es értéket vett fel, ami gyakorlatilag ugyanaz a nagyságrend, mint amit a magas státusú kapcsolatok arányánál mértünk. Olyan regressziós modellt is futtattunk, amelyben mind a pozitív, mind a negatív kapcsolathálózati változót szerepeltettük. Mindkét változónak megmaradt a 0,1 körüli β értéke, de természetesen ellentétes előjellel.

6. Összegzés

Tanulmányunkban azt vizsgáltuk, hogyan függ össze a kapcsolathálózati erőforrás-ellátottság az intergenerációs mobilitással. Ahogy a bevezetőben is jeleztük, az okság iránya nem magától értetődő ebben a kutatási helyzetben, a

mobilitást segítheti a kapcsolathálózat, de maga a mobilitás is befolyásolhatja a kapcsolatok számát, minőségét. A vizsgált 20 éves periódusban (1997–2015 közötti időszakban), a kapcsolathálózati erőforrások valamelyest szűkültek. Kapcsolathálózati erőforrás szempontjából azok voltak rossz helyzetben, akiknek már szüleik is alacsony státusúak voltak, és maguk sem tudtak ebből a helyzetből kitörni. A másik véglet a többgenerációs szellemi/értelmiségi csoport, akik a kutatási időszakban végig megőrizték kapcsolati előnyüket, főleg a felső kapcsolati környezethez való hozzáférésüket. Ezt az eredményt azonban árnyalja, hogy elsősorban a saját végzettség, munkahelyi státus számít a kapcsolatrendszer esetében, a szülői háttérnek inkább másodlagos (bár mérhető) szerepe van. Szintén fontos eredményünk, hogy a foglalkozási mobilitást tekintve, az apa kiinduló helyzete valamivel fontosabb volt, mint az iskolai mobilitás esetében. A hátrányos helyzetű kapcsolatok aránya is markáns eltérést mutatott a mobilitási csoportonként. Ebben a kapcsolati dimenzióban viszont alig volt különbség az apa és a kérdezett végzettségének, valamint foglalkozásának szerepe között.

A gazdasági erőforráshoz való hozzáférés esetében – alátámasztva a korábbi kutatási eredményeket – a kapcsolati erőforrásoknak önálló magyarázó erejük van. Ez a magyarázó erő nem változott 2005 és 2015 között. A kiinduló státus különböző pozíciói azonban nem változtatják meg a kapcsolati erőforrások működését. Tehát alacsony kiinduló státus esetében ugyanolyan fontos a kapcsolathálózat szerepe, mint magas kiinduló státusnál. A gazdasági erőforrás azonban nemcsak a „jó” kapcsolatokkal függ össze, hanem a hátrányosakkal is. Utóbbi legalább olyan erősen együtt jár a gazdasági erőforrásokkal, csak természetesen ellentétes előjellel. Ez az eredmény jól mutatja, hogy a kapcsolathálózat nemcsak a jó, hanem a rossz társadalmi-gazdasági környezet megragadására is képes.

A tanulmány végén érdemes röviden felvázolni, hogy a kapott eredményeinkből milyen tágabb következtetéseket lehet levonni. Egyrészt az adatok markánsan mutatják a kapcsolathálózat összefüggését a társadalmi struktúrában elfoglalt vertikális pozícióval. A kapcsolatok számítanak. A jó kapcsolatok magasabb pozíciót jeleznek, a rosszabbak pedig alacsonyabb pozíciót – még úgy is, ha kontroll alatt tartjuk a leginkább releváns háttérváltozókat. A magas státusú kapcsolatok nagysága elsősorban egyénfüggő, legalábbis kevésbé fontos a szülők szerepe, azonban a hátrányos helyzetű kapcsolatokat a szülői státus legalább annyira befolyásolja, mint az egyén iskolai végzettsége vagy foglalkozási pozíciója. Az eredmény jól jelzi, hogy a társadalmi előre jutást olyan mély struktúrák is akadályozhatják, amelyek társadalmi lebontása nagyon összetett feladat. A következő évek kutatásai választ adnak majd arra, hogy sike-

rül-e olyan irányba előre lépni, hogy az emberek egyéni erőfeszítései fontosabbá váljanak, míg az örökölt státus elsődleges szerepe csökkenjen. Eredményeink azt mutatják, hogy az elmúlt húsz évben a magyar társadalom ilyen szempontból egyhelyben topogott.

IRODALOM

- Angelusz Róbert–Tardos Róbert (1988): A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. *Szociológiai Szemle*, 2.sz. 185–204. o.
- Bian, Y. (1997): Bringing Strong Ties Back in: Indirect Ties, Network Bridges, and Job Searches in China. *American Sociological Review*, Vol. 62. No. 3. 366–85. o. <https://doi.org/10.2307/2657311>.
- Kmetty Zoltán–Koltai Júlia (2015): Kapcsolathálózatok mérése – elméleti és gyakorlati dilemmák, lehetőségek. *Socio.hu*. 4. sz. 34–49.o. https://socio.hu/uploads/files/2015_4/kmetty.pdf.
- Kmetty Zoltán–Koltai Júlia–Tardos Róbert (2017): Core Ties Homophily and Sociocultural Divides in Hungary from 1987 to 2015. *International Journal of Sociology*, Vol. 47. No. 3. 228–249. o. <https://doi.org/10.1080/00207659.2017.1335522>.
- Kmetty Zoltán–Tardos Róbert–Albert Fruzsina–Dávid Beáta (2018): Mapping social milieus and cohesion patterns between 1997 and 2014. Exploiting the potential of the occupational position generator. *Social Networks*, Vol. 55. 116–129. o. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2018.05.007>.
- Lin, N. (1982): Social Resources and Instrumental Action. Megjelent: Marsden, P. V.–Lin, N. (szerk.): *Social Structure and Network Analysis*. edited by. Sage, Beverly Hills CA., 131–145.o.
- Lin, N. (1999): Social Networks and Status Attainment. *Annual Review of Sociology*, Vol. 25-. No. 1. 467–487. o. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.25.1.467>.
- Lin, N. (2001): *Social Capital: A Theory of Structure and Action*. Cambridge University Press, London.
- Rumbaut, R. G. (1997): Ties That Bind: Immigration and Immigrant Families. Megjelent: Booth, A.–Crouter, A. C.–Landale, N. S. (szerk.): *Immigration and the Family: Research and Policy on U.S. Immigrants*. Lawrence Erlbaum, Mahwah, NJ. 3–46. o.
- Verhaeghe P.–Van der Bracht, K.–Van de Putte, B. (2015): Inequalities in Social Capital and Their Longitudinal Effects on the Labour Market Entry. *Social Networks*, Vol. 40. 174–184. o. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2014.10.001>

FÜGGELÉK

F1. táblázat. Iskolai intergenerációs mobilitás összefüggése a nexusdiverzitással, 2005, 2015 (átlag)

Apa végzettsége	A kérdezett végzettsége				átlag
	8 általános vagy kevesebb	szakmunkás	érettségi	diploma	
	2005				
8 általános vagy kevesebb	0,08	0,12	0,20	0,36	0,13
Szakmunkás	0,09	0,15	0,24	0,41	0,21
Érettségi	0,14	0,17	0,26	0,41	0,30
Diploma			0,28	0,46	0,38
<i>Átlag</i>	<i>0,09</i>	<i>0,13</i>	<i>0,24</i>	<i>0,42</i>	<i>0,21</i>
	2015				
8 általános vagy kevesebb	4,04	4,91	5,15	6,67	4,69
Szakmunkás	4,22	5,05	5,69	6,78	5,44
Érettségi	4,31	5,03	5,49	6,26	5,64
Diploma			5,18	6,15	5,70
<i>Átlag</i>	<i>4,11</i>	<i>4,98</i>	<i>5,48</i>	<i>6,38</i>	<i>5,20</i>

Forrás: saját számítás.

F2. táblázat. A gazdaságierőforrás-ellátottságra illesztett lineáris regressziós modell, 2015

	1. modell			2. modell		
	koefficiens (B)	standard hiba	szignifi- kancia	koefficiens (B)	standard hiba	szignifi- kancia
Konstans	-1,12	0,07	0,00	-1,10	0,08	0,00
Nem	-0,23	0,05	0,00	-0,22	0,05	0,00
Kor: 18–29	-0,06	0,04	0,16	-0,06	0,04	0,15
Kor: 30–39	0,05	0,04	0,28	0,05	0,04	0,29
Kor: 40–49	0,04	0,04	0,41	0,04	0,04	0,39
Kor: 50–59	0,32	0,05	0,00	0,31	0,05	0,00
Településtípus: város	-0,18	0,03	0,00	-0,18	0,03	0,00
Iskolai végzettség	0,23	0,02	0,00	0,23	0,02	0,00
Apa iskolai végzettsége	0,10	0,03	0,00	0,10	0,03	0,00
Foglalkozás	0,31	0,04	0,00	0,31	0,04	0,00
Apa foglalkozása	0,18	0,05	0,00	0,15	0,06	0,01
Hátrányos helyzetű kapcsolatok aránya	-0,11	0,02	0,00	0,03	0,13	0,85
Apa iskolai végzettsége × Hátrányos helyzetű kapcsolatok aránya				0,00	0,03	0,97
Apa foglalkozása × Hátrányos helyzetű kapcsolatok aránya				-0,13	0,14	0,35
N		2050			2050	
R ² (becsült)		39,7 %			39,7 %	

Forrás: saját számítás.